

НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ КООПЕРАЦІЮ

О.В. ГАФУРОВА, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: gafurova.olena@gmail.com

С.І. МАРЧЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: marchenko_svet@ukr.net

Анотація. У статті проведено науково-теоретичний аналіз тенденцій розвитку законодавства України у сфері сільськогосподарської кооперації. Автор зазначає, що у Законі України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» (новий Закон) з одного боку, докладно прописані основи функціонування вказаних суб'єктів господарювання, але, з іншого – його зміст практично повністю нівелює основні засади сільськогосподарської кооперації, встановлені вітчизняним законодавством, а також суперечить принципам кооперативного руху.

У розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію спостерігається загальна негативна тенденція. Вона прослідковується вже у Законі України від 20 листопада 2012 р. «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який характеризується «усіченою формою» (із 38 статей залишилося лише 16), значною кількістю відсилочних положень, встановленням переваг для розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

Із прийняттям нового Закону, вказана тенденція поглибилася і полягає у штучному виокремленні сільськогосподарської кооперації із кооперативної системи та поступовій втраті її соціальної спрямованості. Зазначений підхід є неприпустимим і таким, що негативно впливатиме на подальший розвиток не тільки сільськогосподарської кооперації як соціально-правового явища, а й сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села.

Ключові слова: кооперативні принципи, сільськогосподарський кооператив, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, сільськогосподарський виробничий кооператив, сільськогосподарський кооператив з метою отримання прибутку, сільськогосподарський кооператив без мети отримання прибутку

Актуальність.

Сільськогосподарська кооперація є традиційною формою господарювання українського селянства. Масовий характер її розвитку припадає на кінець 1890-х років – початок XX століття (Федорович, 1998: 12). В цей час з'являються хліборобські артілі, засновані М. Левитським на Херсонщині, які вважаються першою формою сільськогосподарської кооперації (Марочко, «Сільськогосподарська...»). На жаль, на сьогоднішній день частка сільськогосподарських кооперативів (далі – СК) у загальній кількості підприємств, що діють на селі, є незначною. На відміну від ряду зарубіжних країн, де активно розвивається кооперативний рух. Так, за кількістю діючих СК лідирує положення займає Індія, потім США, Франція, Швеція, Німеччина, Марокко, Канада. В Англії близько 40 % сільськогосподарської продукції реалізується через кооперативи, у Франції, де більше 90 % фермерів є членами СК, – 50 % такої продукції (Саковська, 2019: 68). В більшості з цих країн державна політика спрямована на забезпечення податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної та інших видів підтримки таких організацій. В Україні, не дивлячись на значну кількість нормативно-правових актів, які передбачають заходи державної підтримки вказаних суб'єктів господарювання, за даними Державної служби статистики України станом на 1 лютого 2021 р. зареєстровано всього 1000 сільськогосподарських виробничих (далі – СВК) та 1200 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (далі – СОК) («Кількість юридичних осіб...», 2021). Прийняття нового Закону Укра-

їни від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» (далі – новий Закон) має стати переломним етапом у розвитку СК. Відповідно особливої актуальності набуває аналіз положень вказаного нормативно-правового акту, яким встановлюються кардинальні зміни у правовому становищі вищезазначених суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стаття базується на наукових дослідженнях провідних українських юристів-аграрників: В.М. Єрмоленка, А.М. Статівки, В.Ю. Уркевича, В.І. Федоровича. Крім того, у процесі дослідження використано науковий доробок класиків кооперативної теорії: О.М. Анциферова, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чаянова.

Мета цієї статті полягає у проведеному науково-теоретичному аналізі тенденцій розвитку законодавства України у сфері сільськогосподарської кооперації.

Результати.

Відродження сільськогосподарської кооперації в незалежній Україні слід пов'язувати із прийняттям 17 липня 1997 р. Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Цей факт свідчив про зміну ставлення держави до кооперативної форми ведення сільськогосподарського виробництва, яка на практиці часто ототожнювалася з колишніми колгоспами. Але, у подальшому розвитку законодавства в зазначеній сфері спостерігається ряд негативних тенденцій. Так, прийняття Закону України від

20 листопада 2012 р. «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», як слушно зазначає В.М. Єрмоленко, звузило межі механізму аграрно-правового регулювання, надавши пріоритет господарсько-правовому регулюванню (Єрмоленко, 2013: 20). Крім того, вказаний закон отримав «усічену форму» (із 38 статей залишилося лише 16). Відповідно ним встановлювалося, що загальні принципи, поняття та норми утворення, забезпечення функціонування, управління та ліквідації СК і кооперативних об'єднань, контроль за їх діяльністю, права та обов'язки їх членів, формування майна, фондів, цін і тарифів на продукцію та послуги, а також трудові відносини у таких кооперативах та об'єднаннях регулюються Законом України від 10 липня 2003 р. «Про кооперацію» (п. 2 ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (далі – старий Закон)). Звісно, такий підхід законодавця не сприяв врахуванню всіх особливостей, які існують у правовому становищі СК, а наявність значної кількості відсилочних положень ускладнював застосування цього закону. Ще однією негативною рисою вказаного нормативно-правового акту, на яку зверталася увага в аграрно-правовій літературі, є ставлення законодавця до СВК. Так, В.Ю. Уркевич зазначав, що в законі відбувся ухил у бік поширення саме сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, практично не підтримується розвиток кооперації виробничої (Уркевич, 2013: 352–355). А.М. Статівка вбачав у ньому усталену тенденцію до ліквідації сільськогосподарських виробничих кооперативів (Статівка, 2015: 73–75).

Що ж стосується нового Закону, то в ньому, з одного боку, докладно про-

писані основи функціонування вказаних суб'єктів господарювання, але, з іншого – його зміст практично повністю нівелює основні засади сільськогосподарської кооперації, встановлені вітчизняним законодавством. У рамках цієї статті розглянемо лише деякі спірні положення цього нормативно-правового акту. Так, вказаним законом внесено зміни до ст. 5 Закону України «Про кооперацію», згідно з якими норми останнього не розповсюджуються на регулювання відносин у СК. Як слушно зазначається у зауваженнях Головного юридичного управління Верховної Ради України, такий підхід до законодавчого регулювання суспільних відносин, пов'язаних із створенням та діяльністю СК, який передбачає непоширення на них дії Закону України «Про кооперацію» є некоректним, з юридичної точки зору («Зауваження до проекту.....»). Адже, вказані суб'єкти господарювання є одним із видів кооперативів, відповідно регулювання відносин, які виникають, змінюються і припиняються в процесі їх діяльності, має здійснюватися на підставі рамкового закону.

Слід зазначити також, що розробники нового Закону використовують термінологію, не притаманну сфері кооперації взагалі і сільськогосподарської зокрема. Результатом такого підходу стало практичне отождествлення СК і господарських товариств. При цьому «нові» категорії не наповнюються іншим змістом, вони лише формально замінюють старі. Так, майже ідентичними є такі поняття, як Статутний капітал (п.1. ст. 1; п. 2 ст. 21 нового Закону) і Пайовий фонд (ст. 2, ст. 20 Закону України «Про кооперацію»); вклад (додатковий вклад) (п. 1 ст. 1 нового закону) і пайовий внесок (додатковий пайовий внесок (ст. 2 Закону

України «Про кооперацію»); частка у статутному капіталі (ст.1 нового Закону) і пай (ст. 2, ст. 21 Закону України «Про кооперацію»); дивіденди (п. 1 ст. 27 нового Закону) і виплати на паї (ст. 26 Закону України «Про кооперацію»); патронажні дивіденди (ст. 26 нового Закону) і кооперативні виплати (ст. 26 Закону України «Про кооперацію»). У новому Законі залишилася єдина риса, яка вирізняє підприємства кооперативного типу від корпоративного – право членства.

Більше того, сьогодні маємо єдину організаційно-правову форму юридичної особи – СК, який може бути двох видів: СК, який здійснює діяльність без мети отримання прибутку (далі – СКбП) і СК, що здійснює діяльність з метою отримання прибутку (далі – СКзП). Слід зазначити, що аналіз нового та старого кооперативних законів дозволяє провести аналогію між СОК і СКбП та СВК і СКзП. Так, спільними для СОК і СКбП є наступні ознаки: їх членами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи – виробники сільськогосподарської продукції; вони надають послуги виключно своїм членам; не мають на меті отримання прибутку; надають різні види послуг (з переробки, заготівлі, закупівель, зберігання, збуту, продажу сільськогосподарської продукції тощо); вони не набувають права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції. Власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени тощо. Основна різниця між ними полягає в тому, що в СКбП не передба-

чено асоційованого членства і можливостей розподілу отриманих доходів (прибутків) кооперативу протягом фінансового року. Вказане як раз і створює умови для визнання таких суб'єктів господарювання неприбутковими організаціями.

Що стосується СВК і СКзП, то спільним для них є: мета отримання прибутку, наявність асоційованого членства і можливість отримання членами відповідних виплат із їх доходів (прибутків). А, от відмінності є досить суттєвими. По-перше, СВК створювалися шляхом об'єднання виключно фізичних осіб. Ця вимога обумовлена тим, що члени такого кооперативу зобов'язані брати трудову участь у його діяльності. Таким чином, вказаний тип кооперативу відіграв дуже важливу соціальну роль у сільській місцевості. Адже, сприяв створенню робочих місць і забезпеченню сільського населення роботою. Для СКзП законодавство надає право передбачати у статуті обов'язкову трудову участь у його діяльності членів – фізичних осіб.

По-друге, СВК створювалися, насамперед, з метою виробництва сільськогосподарської продукції. Для СКзП така діяльність не заборонена, але й не є обов'язковою. Таким чином, можна говорити про поступове перетворення СК у суб'єктів господарювання, діяльність яких переважно спрямована на надання різного виду послуг. Початок цього процесу, пов'язаний ще із прийняттям вищезгаданого Закону України від 20 листопада 2012 р. В.М. Єрмоленко слушно назвав його перепрофілюванням сільськогосподарської кооперації з безпосереднього виробництва сільськогосподарської продукції на обслуговування сільськогосподарської діяльності (Єр-

моленко, 2013: 20). Цікавим є те, що законодавством обмежується право СКЗП на надання послуг і здійснення господарських операцій з особами, які не є його членами (асоційованими членами). Зокрема, встановлено, що їх сумарна вартість не може перевищувати 20 % виручки кооперативу за рік (п. 5 ст. 5 нового Закону). На наш погляд, така норма порушує право суб'єкта господарювання на свободу підприємницької діяльності, ставить СКЗП у нерівні конкурентні умови з іншими господарюючими суб'єктами.

По-третє, необхідно звернути увагу на те, що в СКЗП принцип розподілу чистого прибутку кооперативу між членами наближається до аналогічного процесу в господарських товариствах. Так, члени вказаного виду кооперативів мають право на отримання дивідендів і патронажних дивідендів. Під першими розуміється частина фінансового результату (прибутку) СК, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, розподілена між його членами, асоційованими членами пропорційно до розміру частки кожного члена, асоційованого члена (ст. 27 нового закону). Їх загальна сума не може перевищувати 80 відсотків чистого прибутку, що призначений до розподілу. Відповідно на сплату патронажних дивідендів (які визначаються пропорційно до частки кожного члена в обороті з відповідним кооперативом, та/або пропорційно до їх трудової участі (ст. 26 вищезазначеного закону) залишається не менше 20 відсотків такого прибутку. В СОК та СВК загальна сума виплат на паї жорстко обмежувалася і не могла перевищувати 20 % доходу, визначеного до розподілу (ч. 3 ст. 26 Закону «Про кооперацию»). Крім того, у статутах коопе-

ративів могло зазначатися, що вказані виплати здійснюються лише на додаткові паї та на паї асоційованих членів. Таким чином, СКЗП наближаються до господарських товариств за такими ознаками: 1) переважна частина їх чистого доходу розподіляється між членами; 2) розмір отримуваних членами таких кооперативів дивідендів безпосередньо залежить від розміру їх майнової участі. Тобто, створюються умови, за яких власник більшого за розміром вкладу зможе отримати більший прибуток, а особиста трудова участь члена або його участь у господарській діяльності кооперативу практично не буде заохочуватися. Вказане суперечить самій сутності кооперації, про що свідчать висловлювання класиків кооперативного руху. Зокрема, О.В. Чаянов звертав увагу на те, що у «кооперації капітал – слуга, а не господар» (Чаянов, 1925: 10). На думку О.М. Анциферова, прибуток, що отримується в результаті господарських операцій кооперативу, не йде на винагороду капіталу (Анциферов, 1912: 23). А М.І. Туган-Барановський підкреслював, що основною метою діяльності кооперативу є задоволення матеріальних та інших потреб його членів. За його визначенням кооператив – це господарське підприємство, мета якого не отримання найбільшого баришу на затрачений капітал, а збільшення завдяки загальному веденню господарства трудових доходів своїх членів чи зменшення видатків цих членів на їх споживчі потреби (Туган-Барановський, 1989: 91).

Новий Закон, передбачає, що одним із принципів СК є принцип демократичності, згідно з яким члени мають рівні права у прийнятті рішень незалежно від розміру паю за правилом, що один член СК має один голос

(«один член – один голос») (п. 3 ст. 4 нового Закону), що відповідає і Закону України «Про кооперацію». Але перший встановлює виключення із вказаного правила. Так, Статутом СК може передбачатися, що під час прийняття рішень його члени отримують додаткову кількість голосів, пропорційну їх участі в кооперативі (частки кожного з них в обороті з кооперативом, /або трудової участі в його діяльності). Виникає питання, чи не призведе такий підхід до встановлення прямої залежності між кількістю голосів на загальних зборах та майновою участю членів у діяльності кооперативу?

Висновки і перспективи.

На наш погляд, зміст Закону України від 21 липня 2020 р. «Про сільськогосподарську кооперацію» суперечить основним засадам кооперативного руху. До його значних недоліків слід віднести: непоширення на СК дії Закону України «Про кооперацію», застосування термінології, не притаманної вказаній сфері, що дає підстави (за зовнішніми ознаками) ототожнювати СК і господарські товариства; поступове перетворення СК у суб'єктів господарювання, діяльність яких переважно спрямована на надання різного виду послуг, а не на виробництво сільськогосподарської продукції; зменшення кількості робочих місць, адже трудова участь в СК (зокрема СКЗП) стає не обов'язковою. Таким чином, спостерігається загальна негативна тенденція у розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Вона, насамперед, полягає у штучному виокремленні сільськогосподарської кооперації із кооперативної системи та поступовій втраті її

соціальної спрямованості. Зазначений підхід є неприпустимим і таким, що негативно впливатиме на подальший розвиток не тільки сільськогосподарської кооперації як соціально-правового явища, а й сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села.

Список використаних джерел

1. Анциферов А.Н. Очерки по кооперации: Сб. лекций и статей 1908– 1912. Москва, 1912. 252 с.
2. Ермоленко В.М. Проблемні новації сучасного аграрного законодавства. Сучасні досягнення наук земельного, аграрного та екологічного права: Збірник матеріалів круглого столу (24.05.2013 р.) / за ред. Шульги М.В., Саннікова Д.В. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. Харків, 2013. С. 19– 20.
3. Зауваження до проекту Закону України про сільськогосподарську кооперацію (реєстраційний № 0856). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66529
4. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Марочко В.І. Сільськогосподарська кооперація. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Silskohospodarska_kooperatsiia
6. Саковська О.М. Роль сільськогосподарських кооперативів у розвитку аграрного сектору економіки: порівняльний аспект. Агросвіт, 2019. № 21, С. 66–73.
7. Статівка А.М. Про тенденції і перспективи розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні: правові аспекти. Сучасні тенденції та перспективи розвит-

- ку аграрного, земельного і екологічного права: матер. Всеукр. на-ук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю акад. В.З. Янчука (Київ, 22–23 трав. 2015). Київ, 2015. С. 73–75.
8. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. Предисл., коммент.: Л.А. Булочкина, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина. Москва: Экономика, 1989. 496 с.
9. Уркевич В.Ю. Реформування законодавства України про сільськогосподарську кооперацію. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 17–18.05.2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 352–355.
10. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Львів: Атлас, 1998. 142 с.
11. Чаянов А. Краткий курс кооперации. 4-е изд. Москва: Централ. Тов. «Кооперативное издательство», 1925. 80 с.
- webproc4_1?pf3511=66529 (in Ukrainian).
4. Kilkist yurydychnykh osib za orhanizatsiino-pravovymy formamy hospodariuvannya. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Number of legal entities by organizational and legal forms of management. Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).
5. Marochko, V.I. Silskohospodarska kooperatsiia [Agricultural cooperation]. Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Silskohospodarska_kooperatsiia (in Ukrainian).
6. Sakovska, O.M. (2019). Rol silskohospodarskykh kooperatyviv u rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky: porivnialnyi aspekt. Ahrosvit [The role of agricultural cooperatives in the development of the agricultural sector of the economy: a comparative aspect. Agrosvit], 21: 66–73 (in Ukrainian).
7. Stativka, A.M. (2015). Pro tendentsii i perspektyvy rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini: pravovi aspekty. Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho, zemelnoho i ekolohichnoho prava [On trends and prospects for the development of agricultural cooperation in Ukraine: legal aspects. Current trends and prospects for the development of agricultural, land and environmental law]. Kyiv, 73–75 (in Ukrainian).
8. Tuhon-Baranovskiy, M.Y. (1989). Sotsyalnye osnovy kooperatsiy [Social foundations of cooperation]. Predysl., komment.: L.A., Bulochkina, H.N., Sorvyna, T.P., Subbotyna. Moskva: Ekonomika, 496 (in Russian).
9. Urkevych, V.Yu. (2013). Reformuvannya zakonodavstva Ukrainy pro silskohospodarsku kooperatsiiu. Aktualni problemy reformuvannya zemelnykh, ekolohichnykh, ahrarnykh ta hospodarskykh pravovidnosyn [Reforming the legislation of Ukraine on agricultural cooperation. Current issues of reforming land, environmental, agricultural and economic relations]. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlin-

References

1. Antsyferov, A.N. (1912). Ocherky po kooperatsiy: sb. lektsiy y statei 1908– 1912 [Essays on cooperation: Sat. lectures and articles 1908–1912]. Moskva, 252 (in Russian).
2. Yermolenko, V.M. (2013). Problemni novatsii suchasnoho ahrarnoho zakonodavstva. Suchasni dosiahnennia nauk zemelnoho, ahrarnoho ta ekolohichnoho prava [Problematic innovations of modern agricultural legislation. Modern achievements of the sciences of land, agricultural and environmental law]. Kharkiv, 19–20 (in Ukrainian).
3. Zauvazhennia do proektu Zakonu Ukrainy pro silskohospodarsku kooperatsiiu (reistratsiyniy № 0856) [Comments on the draft Law of Ukraine on Agricultural Cooperation (registration № 0856)]. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/>

- nia ta prava, 352–355 (in Ukrainian).
10. Fedorovych, V. (1998). Pravovi osnovy stvorennia ta diialnosti silskohospodarskykh kooperatyviv v Ukraini [Legal bases of creation and activity of agricultural cooperatives in Ukraine]. Lviv: Atlas, 142 (in Ukrainian).
11. Chaianov, A. (1925). Kratkyi kurs kooperatsyy [Short course of cooperation]. Moskva: Tsentral. Tov. «Kooperativnoe yzdatelstvo», 80 (in Russian).

O.V. Hafurova & S.I. Marchenko (2021). NEW TRENDS IN THE AGRARIAN COOPERATION LEGISLATION. *Law. Human. Environment*, 12(2): 27-34.

<https://doi.org/10.31548/law2021.02.004>

Summary. *The article is provided a scientific and theoretical analysis of trends in Ukrainian legislation in the field of agricultural cooperation. The author notes that in the Law of Ukraine of July 21, 2020 «On Agricultural Cooperation» (new Law) on the one hand, describes in detail the basics of functioning of these entities, but, on the other – its content almost completely eliminates the basic principles of agricultural cooperation established by domestic law and also contradicts the principles of the cooperative movement.*

There is a general negative trend in the development of legislation on agricultural cooperation. It is already traced in the Law of Ukraine of November 20, 2012 «On Amendments to the Law of Ukraine «On Agricultural Cooperation», that is characterized by «truncated form» (out of 38 articles, only 16 remained), significant number of reference provisions, establishing advantages for the development of agricultural service cooperation.

With the adoption of the new Law, this negative trend has deepened and is in the artificial separation of agricultural cooperation from the cooperative system and the gradual loss of its social orientation. This approach is unacceptable and will negatively affect the further development not only of agricultural cooperation as a socio-legal phenomenon, but also of agricultural production and the social sphere of the countryside.

Keywords: *principles of agricultural cooperation, agricultural cooperative, agricultural service cooperative, agricultural industrial cooperative, agricultural cooperative which operates without profit, agricultural cooperative which operates for profit*